

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ГОРДА ОКСАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 821.161.2'373.46"18/19"(043.3)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СЛОВОТВІРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В
ГАЛИЦЬКИХ ШКІЛЬНИХ ГРАМАТИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(друга пол. XIX – поч. XX ст.)**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Мацюк Галина Петрівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри загального мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Грещук Василь Васильович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри української мови

кандидат філологічних наук, доцент
Ярошевич Ірина Арнольдівна,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
доцент кафедри української мови та літератури

Захист відбудеться «27» грудня 2016 року о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, філологічний факультет, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «26» листопада 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В українському термінознавстві системне вивчення словотвірної термінології, її лексикографічне опрацювання як окремої галузевої терміносистеми розпочалося тільки наприкінці ХХ ст., оскільки до цього часу дослідники аналізували словотвірні терміни в складі граматичної терміносистеми.

Серед нерозв'язаних питань залишається проблема історії формування термінів словотвору. Тому **актуальність теми дисертації** зумовлена потребою розвитку лінгвістичної теорії щодо еволюції словотвірної терміносистеми, вивчення якої здійснюємо на матеріалі вперше введеної в науковий обіг джерельної бази – галицьких шкільних граматик української мови другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст.

У дисертації в основу дослідження становлення та розвитку термінів словотвору покладено: 1) історію та теорію вивчення української мовознавчої термінології в цілому (С. Дерба, В. Захарчин, М. Лесюк, Н. Ляшук, О. Медведь, Н. Москаленко, І. Огієнко, Л. Пена, С. Полюга, О. Туркевич, Д. Якимович-Чапран, І. Ярошевич) та словотвірної системи зокрема (Л. Вакарюк, С. Панцьо, З. Сікорська); 2) теоретичні та прикладні ідеї з історії українського мовознавства (С. Бевзенко, Г. Бідер, М. Возняк, І. Матвіяс, Г. Мацюк, І. Огієнко, М. Павлюк, В. Сімович, М. Лесюк); 3) теорію терміна (Р. Дудок, А. Д'яков, В. Іващенко, Т. Кияк, І. Ковалик, І. Кочан, З. Куделько, З. Осипенко, Т. Панько, Л. Симоненко та ін.); 4) теорію словотвору (П. Білоусенко, З. Валюх, К. Городенська, В. Горпинич, В. Грещук, Є. Карпіловська, Н. Клименко, І. Ковалик, А. Нелюба, В. Олексенко, С. Соколова); 5) теорію лінгвістичної свідомості (Л. Гнатюк, І. Голубовська, Г. Мацюк, П. Селігей, Г. Яворська); 6) авторські концепції терміна у другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст. (І. Верхратський, Ф. Гартнер, С. Смаль-Стоцький, Г. Шашкевич).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка «Актуальні проблеми сучасної дискурсології» (номер державної реєстрації 0113U005126). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 7 від 17 лютого 2016 року).

Мета дисертації – дослідити зафіксовані в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. терміни на позначення понять словотвору, з'ясувавши появу, походження, особливості розвитку та роль цих одиниць у формуванні терміносистеми словотвору.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати історико-методологічні засади дослідження;
- 2) вивчити передумови виокремлення поняттєвої бази та термінів словотвору на основі аналізу лінгвістичної свідомості кодифікаторів в єдності з авторськими концепціями терміна та рівнем розвитку лінгводидактичного знання про структуру і теоретичне наповнення шкільних граматик української мови;
- 3) систематизувати терміни на позначення понять словотвору в текстах досліджуваних граматик;
- 4) дослідити взаємодію форми та змісту термінів на позначення науки про словотворення, словотворчих ресурсів, твірних і похідних одиниць словотвору, способів словотворення та одиниць системи словотвору;

5) розкрити особливості функціонування словотвірних термінів, зафіксованих галицькими граматистами другої пол. XIX – поч. XX ст., у східноукраїнських граматиках і мовознавчих працях I пол. XX ст.;

б) дослідити поняття та терміни словотвору, запропоновані у граматиках, з погляду мовознавчої перспективи в контексті українського історичного словотвору та теорії словотвору;

7) укласти «Матеріали до історичного словника українських словотвірних термінів» на основі обґрунтованих відповідників із текстів досліджуваних джерел.

Об'єкт дослідження – термінолексика на позначення понять словотвору в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст.

Предмет дослідження – формування складу понять і термінів словотвору, вдосконалення форми та значень термінів, роль зафіксованих у граматиках словотвірних термінів для розвитку теорії та термінологічної бази сучасного словотвору, систематизація відповідників для створення історичного словника українських словотвірних термінів.

Джерела фактичного матеріалу – граматики української мови, що вийшли в Галичині у другій пол. XIX ст. – на поч. XX ст.: «ГраMATика руского языка» М. Осадци (1862, 1864), «Мала грамMATика языка руского» Г. Шашкевича (1865), «Методична грамMATика языка мало-руского» П. Дячана (1865), «ГраMATика языка рѣского для оужиткѣ въ школахъ людовыхъ въ Галичинѣ» О. Партицького (1873), «ГраMATика руского языка для шкѣль середнихъ» О. Огоновського (1889), «Руска грамMATика» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893, 1907, 1914, 1928), «Методична грамMATика рускої мови для IV кляси шкѣл 5- і 6-клясовихъ» В. Коцовського та І. Огоновського (1894, 1920, 1923), «ГраMATика для шкѣл народнихъ» (1894) і «Руска грамMATика для шкѣл народнихъ» О. Поповича (1905, 1907).

Ці джерела проаналізовано у зв'язку з формуванням вчення про творення слів: а) граматистів-попередників, зокрема І. Вагилевича («Grammatyka Jezyka Maloruskiego w Galicji», 1845), Я. Головацького («Грамматика рѣского языка», 1849), Й. Левицького («ГраMATика языка руского», 1850); б) у граматичних додатках «Оупражненіѣ грамматическїи» до українських читанок (1853, 1863); в) у тогочасних підручниках, призначених для вивчення латинської та німецької мов у школах Австро-Угорщини («ГраMATика латинска для шкѣль гимназіяльныхъ» д-ра Ф. Шульца, 1874; «Практична грамMATика нѣмецкого языка», 1862); г) у граматичних описах національних слов'янських мов, насамперед, польської мови, у підручниках Й. Мучковського (1849), А. Малецького (1863). До уваги взято рецензії та відповіді на них М. Осадци (1863), П. Дячана (1864) й ін., праці з української мови П. Дячана (1866), О. Партицького (1869), О. Огоновського (1877, 1880), С. Смаль-Стоцького (1890), лексикографічні довідники досліджуваного періоду, як «Корнесловіє руского языка» М. Петрушевича (1865), «Малоруско-німецкий словарь» Є. Желеховського та С. Недільського (1886), а також граматики П. Залозного (1906), Г. Шерстюка (1907), Є. Тимченка (1907), І. Нечуя-Левицького (1914), В. Сімовича (1919) й О. Курило (1921), підручники О. Синявського (1941) та І. Огієнка (1969), довідкове видання «ГраMATична термінологія і правопись, ухвалені комісією мови при Українському товаристві шкільної освіти в Києві» (1917), мовознавчі праці В. Охрімовича (1900), А. Кримського (1891, 1901), І. Ковалика (1934), Є. Грицака (1937) та

І. Велигорського (1939), перші дослідження з теорії українського словотвору Р. Смаль-Стоцького (1923, 1929). Враховано й науковий європейський контекст, насамперед, ідеї про народну творчість як джерело для вивчення живої мови (Й.-Г. Гердер 1769) та роль порівняльно-історичного методу в дослідженні мов (Ф. Шлегель 1808, Ф. Бопп 1816, А. Шлейхер 1852, 1861–1862, Ф. Міклошич 1854, 1858, 1875).

Методи дослідження. Результати дисертації отримано за допомогою методів *спостереження та систематизації*, які допомогли класифікувати виявлені терміни, *описового, порівняльно-історичного* (сприяв розкриттю походження словотвірних термінів), *зіставного* (забезпечив порівняння термінів, зафіксованих в досліджуваних джерелах, із термінами в граматиках інших мов і в працях європейських лінгвістів), *реконструкції колишніх мовних станів* (допоміг пояснити розбіжності в обґрунтуваннях окремих словотвірних понять на різних часових зрізах), *аналізу дефініцій* (сприяв виявленню перспективних для сучасної науки елементів опису в дефініціях термінів), *функціонального аналізу* (для підтвердження фіксації термінів у східноукраїнських граматиках поч. ХХ ст. і мовознавчих працях середини ХХ ст.) та *узагальнення* (посприяв формулюванню результатів дослідження).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше:*

- введено в науковий обіг терміни словотвору з галицьких шкільних граматик української мови другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. як пам'яток для вивчення ідей історії українського термінознавства, історії українського мовознавства, історії та теорії українського словотвору,

- досліджено становлення та розвиток словотвірної терміносистеми,

- обґрунтовано поняття та терміни словотвору із зазначених вище джерел у зв'язку з українським історичним словотвором і теорією сучасного словотвору,

- показано тяглість української граматичної традиції щодо розвитку понять словотвору від граматики М. Осадци до ідей сучасних мовознавців;

поглиблено:

- історію формування української мовознавчої термінології у другій пол. ХІХ – поч. ХХ ст.,

- історію українського термінознавства шляхом висвітлення авторських концепцій терміна І. Верхратського, Г. Шашкевича, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні та прикладні ідеї з історії українського термінознавства про термін та його сутнісні ознаки на матеріалі системи та структури термінології словотвору.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання положень і результатів дослідження для пояснення питань історії словотвору в курсі «Сучасної української літературної мови», який слухають студенти філологічних факультетів, для розкриття тем з історії формування лінгвістичної теорії про термін у курсах «Основи термінознавства» і «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів гуманітарних напрямів

підготовки. Отримані результати важливі в лексикографічній практиці, оскільки уможливають укладання історичного словника лінгвістичних термінів.

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки дисертаційного дослідження отримано самостійно. Основні публікації результатів здійснено без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та отримані результати дослідження апробовано на 16 наукових конференціях: Міжнародній науковій конференції «Національна культура у парадигмах семіотики, мовознавства, літературознавства, фольклористики» (Київ, 24 жовтня 2007 р.), Міжнародній науковій конференції «Українська філологія: школи, постаті, проблеми» (до 160-річчя заснування кафедри української словесності у ЛНУ ім. І. Франка) (Львів, 20–21 листопада 2008 р.), VI Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 27 березня 2009 р.), XI Міжнародній науковій конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2010» (Львів, 1–2 жовтня 2010 р.), VIII Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 12 травня 2011 р.), Науково-практичній конференції «Сучасні українознавчі пошуки: історичний, культурологічний та мовознавчий аспекти» (з нагоди 80-літнього ювілею професора Василя Плисюка) (Львів, 31 травня 2011 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українське мовознавство: теоретичні та прикладні проблеми» (Кіровоград, 13–14 жовтня 2011 р.), III Міжнародних наукових читаннях «Мова і держава», присвячених 20-й річниці проголошення незалежності України (Львів, 9–10 листопада 2011 р.), IX Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 4 квітня 2012 р.), Науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні українознавчі пошуки: історичний, культурологічний та мовознавчий аспекти» (Львів, 19–22 грудня 2012 р.), X Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 5 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні українознавчі пошуки: історичний, культурологічний та мовознавчий аспекти» (Львів, 23–25 квітня 2014 р.), XI Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 13 травня 2014 р.), XII Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі (Львів, 9 червня 2015 р.), Міждисциплінарній науково-практичній конференції «Мова. Наука. Культура» (присвяченій 85-річчю Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка) (Харків, 10 червня 2015р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Українська наука: проблеми сьогодення та перспективи розвитку» (Київ, 25–26 грудня 2015 р.).

Публікації. Проблематику дисертаційної роботи, її теоретичні й практичні результати викладено в 10 друкованих працях, серед яких 7 статей, опублікованих у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 1 – у закордонному.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел (спеціальної літератури – 360 позицій і джерел фактичного матеріалу – 63 найменування). Загальний обсяг роботи – 353 сторінки, із них 181 сторінка основного тексту, в якому є 7 таблиць. У Додатках А, Б і В подано інформацію біографічного характеру про маловідомих авторів досліджуваних граматик, таблицю про словотвірні категорії та словотвірні розряди у граматиці О. Огоновського та матеріали до історичного словника українських словотвірних термінів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання, визначено джерела фактичного матеріалу, розкрито об'єкт, предмет, методи дослідження, наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію основних положень, кількість публікацій, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Історико-методологічні засади дослідження проблеми»** розкрито аспекти вивчення словотвірної термінології, характеристику джерельної бази, теорію та методи аналізу питань становлення та розвитку термінів словотвору.

Підрозділ 1.1. «З історії вивчення терміносистеми словотвору» висвітлює увагу до словотвірних термінів у працях про мовознавчі назви, починаючи від рецензії П. Павлусевича (1865) на граматику Г. Шашкевича (1865).

У підрозділі 1.2. «Сучасні дослідження словотвірних термінів у синхронії та діахронії» розкрито увагу мовознавців до лексико-семантичних особливостей, структурно-граматичних ознак та парадигматичних відношень одиниць у складі терміносистеми. Проаналізовано словники, які фіксують українські словотвірні терміни. Виявлено, що сучасні лексикографічні видання не відображають історію формування термінологічного апарату словотвору.

Зроблено висновок про те, що словотвірні терміни є все ще маловивченою підсистемою мовознавчої термінології, яка потребує дослідження питань становлення та розвитку.

У підрозділі 1.3. «Галицькі шкільні граматики української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. як маловивчені джерела для дослідження словотвірної термінології» подано характеристику граматик з площини історії українського мовознавства і визначено їх актуальність як пам'яток, що зберігають маловідому інформацію про терміни словотвору. З'ясовано, що автори саме цих граматик виокремили розділ «Словотвір» (М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер) і розглянули питання про творення слів (О. Партицький, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович).

У підрозділі 1.4. «Теоретичне підґрунтя для аналізу становлення та розвитку термінів словотвору» розкрито категорії термінознавства: «термін», «термінологія», «терміносистема», «словотвірний термін» і «словотвірна термінологія» та проаналізовано здобутки сучасних дериватологів, що дають змогу систематизувати ілюстративний матеріал, дослідити динаміку змісту та форми термінів у згаданих джерелах і виявити їхній зв'язок з історичним словотвором і теорією сучасного словотвору.

У підрозділі 1.5. «Методи дослідження» наведено методи та прийоми, за допомогою яких отримано нові результати про становлення та розвиток термінів словотвору.

Другий розділ «Передумови виокремлення поняттєвої бази та термінології словотвору в галицьких шкільних граматиках української мови другої пол. XIX – поч. XX ст.» присвячено вивченню чинників, які уможливили появу і розвиток термінів словотвору в досліджуваних джерелах.

Обґрунтовано зв'язок авторів граматик з ідеями представників порівняльно-історичного мовознавства: А. Шлейхера, Я. Грімма, Ф. Боппа, А. Потта, з поглядами

граматистів першої пол. ХІХ ст., зокрема М. Лучкая, Й. Лозинського, І. Вагилевича, Я. Головацького, Й. Левицького. Зроблено висновок про роль віденської славістичної школи Ф. Міклошича у формуванні граматичного опису другої пол. ХІХ ст. (*підрозділ 2.1. «Лінгвістична свідомість кодифікаторів»*).

Проаналізовано положення І. Верхратського, Г. Шашкевича, С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера про природу терміна на прикладі відповідників: *термінъ і термінологія* (Г. Шашкевич), *технічний вираз* (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер). Науковці вже підкреслювали, що термін повинен бути не тільки однослівною та короткою одиницею, але й мати одне значення та бути зрозумілим широкому загалу мовців. З метою встановити наукову об'єктивність подібних коментарів у дисертації порівнюємо їх з ознаками термінів у працях дослідників першої третини ХХ ст. (Т. Секунда) та в публікаціях сучасних термінознавців, які систематизували і розширили ці ознаки (Т. Панько, І. Кочан, А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, В. Дубічинський та ін.) (*підрозділ 2.2. «Авторські концепції терміна»*).

Досліджено експліцитні та імпліцитні вияви наукового підґрунтя граматик та особливості висвітлення в них питань словотвору. Зроблено висновки про відсутність усталеного розуміння сутності словотвору, пошуки предмета аналізу в розділах, присвячених проблемам творення слів, взаємодію ідей морфеміки, словотвору, морфології та лексикології (*підрозділ 2.3. «Теоретична база граматик»*).

Третій розділ «Взаємодія форми та змісту термінів словотвору в досліджуваних джерелах» присвячено вибору, фіксації та аналізу значень термінів словотвору в граматиках другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. у зв'язку з термінами І. Вагилевича, Я. Головацького, Й. Левицького, назвами польських граматистів Й. Мучковського, А. Малецького, австрійського мовознавця Ф. Міклошича.

У *підрозділі 3.1. «Терміни на позначення науки про словотворення»* досліджено наповнення змістом назв нововведених у граматики частин про творення слів: *словообразованье* (*Wortbildungslehre*) (М. Осадца), *словотворенье(-е)* (Г. Шашкевич, П. Дячан, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер), *етимологія* та *наука про творення слів* (О. Огоновський), *наука о словотворенію* (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер).

З'ясовано, що граматики І. Вагилевича, Я. Головацького та Й. Левицького зберігали відомий грецький термін *етимологія* (саме в цьому розділі граматисти ХVІ–ХVІІ ст. розглядали окремі питання словотвору), а також відповідник *словопроизведеніє*, запозичений з граматики О. Востокова. М. Осадца чи не першим назвав розділ про творення слів «О словообразованію» (правда, додаючи до нього ще й німецький термін *Wortbildungslehre*, запозичений з праці Ф. Міклошича).

Свого часу Й. Левицький пояснив функції *словопроизведенія*, яке, за його теорією, вивчає походження та зміни слів, однак Я. Головацький та М. Осадца вже сформулювали дефініції цього терміна. Так, в Я. Головацького термін позначав частину граматики, яка навчає «о складанью слѡвъ, походженію и перемѣнахъ ихъ», в М. Осадци – це та частина граматики, що «учить по́сля якихъ правилъ слова творять слѡ» і вже передбачає увагу до словотвору та словозміни (*видословіѡ*, тобто *Formenlehre*) як процесів. Крім того, на позначення структурних частин науки про

словотворення М. Осадца ввів терміни: *наука о образованю имени, наука о образованю глагола та наука о образованю частиць*.

Разом з назвами *етимологія, словопроизведеніє, словообразованье* на позначення науки про словотворення граматисти почали вживати відповідник *словотворенье*, як у граматичному додатку до посібника «Руска втора читанка», підручнику «Мала граматика языка руского» Г. Шашкевича чи «Методичній граматичі языка мало-руского» П. Дячана. Г. Шашкевич, автор згаданого додатка, був ще й автором терміна *словотворенье*. Дефініції терміна в цих авторів відсутні. Г. Шашкевич та П. Дячан, як і М. Осадца, розмежували словотвір і словозміну. О. Партицький вперше вжив термін *творенє слѣвъ* у назві підрозділу «Дещо о твореню слѣвъ». Однак у граматичі О. Огоновського подібні назви все ще співіснували. На позначення науки про словотворення цей граматист використав відповідники: *етимологія і наука про творенє пнѣвъ*, а розділ про формотворення позначив термінами *наука про форми та словотвѣръ*. Перейменування вчення про словозміну за допомогою терміна *словотвѣръ* спричинене перейменуванням *морфології* на *словотвір* у Ф. Міклошича і пов'язане з попередньою заміною назви *словотвір* у працях австрійського славіста відповідником *тематологія (Stammbildungslehre)*. Також О. Огоновський подав терміни на позначення структурних частин науки про словотворення: *наука про творенє пнѣвъ номінальнихъ і наука про творенє пнѣвъ вербальныхъ або глагольныхъ*, а в межах формотворення виокремлював *науку про творенє имень* (відмінювання) і *науку про творенє глаголѣвъ* (дієвідмінювання).

Виявлено поглиблення ідей словотвору, як у «Рускій граматичі» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера. Ці автори повернулися до вживання відомого з праць Г. Шашкевича та П. Дячана терміна *словотворенье*, подаючи його в графічному оформленні *словотворенє*, і паралельно запровадили термін *наука о словотвореню*, див. визначення: «Відкіля беруться пні, і як їх уживаємо до твореня нових слів, сего учить наука о словотвореню». Як і М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан та О. Огоновський, автори «Рускої граматичи» розрізняли словотворення та словозміну, яку позначали терміном *наука о відмінюваню*. (Для порівняння: у сучасній теорії словотвору термін *словотворення* позначає не розділ мовознавчої науки, а «процес, механізм, систему і результат творення вторинних (похідних) слів, що перебувають між собою у структурно-семантичних зв'язках» (В. Горпинич), науку ж, що «вивчає будову і творення похідних слів» (Н. Клименко), сьогодні позначають терміном *словотвір*).

У підрозділі 3.2. «Терміни на позначення словотворчих ресурсів» досліджено відповідники: *корєнь, слова споріднені, додатки (афікси), наростокъ і приростокъ, окѣнченє, приставка, припона, частка* (префікс), *частка подвѣйна, слова сложєні, зложєні слова первостепенні та зложєні слова другостепенні* та ін. Наприклад, у складі термінів на позначення покореневих елементів слова граматисти ще не розмежовували суфікси і закінчення та пояснювали їх як єдине ціле, очевидно, маючи на увазі формант – у сучасному розумінні поєднання словотворчого суфікса та закінчення.

Як назви покореневих елементів граматисти використовували терміни: *наростокъ* (М. Осадца (1-ше видання граматичи, 1862), О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський,

О. Попович), *чужі наростки* (О. Попович), *окѡнченьє* (М. Осадца (2-ге видання граматики, 1864) і Г. Шашкевич), *приростокъ* (П. Дячан). М. Осадца замінив назву *наростокъ* відповідником *окѡнченьє* тому, що термін *окѡнченьє* вже існував у граматичному додатку до посібника «Руска втора читанка». Граматики М. Осадци та О. Огоновського до українських назв подавали чужомовний відповідник *Suffix*, запозичений із праць Ф. Міклошича.

З'ясовано, що автором терміна *наростокъ* є М. Осадца, а не О. Партицький чи О. Огоновський, як вважали досі, а терміна *приростокъ* – П. Дячан, а не О. Партицький (за нашими спостереженнями, П. Дячан запозичив цей відповідник із граматики польської мови А. Малецького). М. Осадца подав визначення терміна *наростокъ* – це «частка, котора додає *сѡ* до пня», а П. Дячан подібно визначив *приростокъ*: «Наконечнї склады звѣтсѡ приросткомъ». М. Осадца, наслідуючи Ф. Міклошича, класифікував *наростки* за фонетичними ознаками: *наростки самогласни*, *наростки согласни*, *наростки плавни*, *наростки зѣбови*, *наростки гѣбни*, *наростки гортанни*, *наростки сичачїи*, *наростки шипѡчїи* та за здатністю передавати слова зі значенням зменшеності – *наростки оуменшительни*.

Розкрито розвиток дефініцій термінів словотвору. Якщо М. Осадца вважав, що один *наростокъ* може утворювати похідні, належні до різних частин мови, що не відповідає усталеній в сучасному мовознавстві думці про закріплення за певними частинами мови характерних для неї афіксів, то П. Дячан вже класифікував форманти, зважаючи на частиномовну належність похідних: *приростки предметовї* (іменникові), *приростки свѣйственниковї* (прикметникові), *приростки глагольнї* (дієслівні) та покореневі елементи для творення іменників жіночого, чоловічого та середнього родів: *приростки рода мѡжеского*, *приростки рода женського*, *приростки рода середнього* (ідею запозичено з польської граматики А. Малецького). О. Огоновський вказав на здатність *наростка* бути носієм значення: *наростки* – це звуки, що «ближче означають понятє слова и высказують вѣдносины тыхъ пнѣвъ мѣжь собою, котри утворились рѣзными наростками изъ того жѣ кореня», а також визначив функції *наростків* творити нові слова. С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, подібно до П. Дячана, зважали на частиномовну належність *наростків* і виокремили *наростки для творення дієслів*, *наростки для творення іменників*, *наростки для творення прикметників*, *наростки для творення прислівників*. (Це був ширший набір термінів, тому що П. Дячан ще не виокремлював форманти для творення прислівників). Надалі О. Попович звернув увагу на запозичені покореневі елементи, які він позначав терміном *чужі наростки*, це були кінцеві частини іншомовних слів, на зразок: *-ія*, *-ік*, *-іка*, *-ізм* (приклади: *Англія*, *механік*, *педагогіка*, *механізм*).

З'ясовано, що автори досліджуваних джерел вже розрізняли такі покореневі елементи, як засоби для слово- та формотворення, що позначилося на складі термінів: *падежеве окѡнченьє* (*Casusendung*) *окѡнченѡ лични* (*Personalendungen*), (М. Осадца), *окѡнченѡ* (Г. Шашкевич), *закѡнченьѡ падежовї* і *закѡнченьѡ особовї* (П. Дячан), *закѡнченѡ*, або (*падежъ*) (О. Партицький), *падежеве окѡнченє*, *окѡнченє особове* (*Personalsuffixa*) (О. Огоновський), *закінченє(-я)* (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський). Правда, Г. Шашкевич позначав і формант, і флексію одним терміном *окѡнченѡ*, розрізняючи функціональне призначення цих засобів.

У підрозділі 3.3. «Терміни на позначення твірних і похідних одиниць словотвору» досліджено назви: *пень* (*Stamm*) (О. Осадца, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович), *стволь* (*стебель*) (Г. Шашкевич), *основа* (П. Дячан), *кор'янні глаголы* (*Wurzelverba*), *властивіи* (*кор'янніи*) *предлоги* (М. Осадца, 1-ше видання граматики, 1862), *первотніи* (*кор'янніи*) *предлоги* (М. Осадца, 2-ге видання граматики, 1864), *произведени глаголы* (*adgeleitete Verba*), *произведени предлоги*, (М. Осадца), *слова первотни*, або *кор'янни* (*Stammwörter*), *слова произведени*, або *оутворени изъ дрѣжихъ* (*adgeleitete Wörter*) (Г. Шашкевич), *слова первотніи* та *слова походніи* (П. Дячан), *коринні глаголы* та *походні глаголы* (О. Партицький), *пнѣ первѣстніи* або *первостепенніи* (*primäre Stämme*), *пнѣ похѣдни* або *другостепенніи* (*secundäre Stämme*) (О. Огоновський) та ін.

З'ясовано, що термін *основа* в граматичний опис увів не П. Дячан, як вважали досі, а Я. Головацький, для якого він служив за синонім до терміна *корінь* (основу як компонент структури слова Я. Головацький ще не виокремлював). Першим звернув увагу на основу як окрему складову слова М. Осадца, він позначив цей компонент слова терміном *пень* і подав його дефініцію: «тая часть слова, до котрой додає сѧ наростокъ» (очевидно, мав на увазі словотвірну (твірну) основу). М. Осадца розмежував *корінь* та *основу*, показав подільність *основи* та її здатність поєднувати в собі інші структурні елементи слова.

Г. Шашкевич використав термін *стволь* (*стебель*, *Stamm des Wortes*) на позначення *основи* і подав до нього дві дефініції: 1) це та частина слова, яка при його відмінюванні не змінюється чи змінюється в кінцевому складі (закінчення); 2) це частина, яка в кожному слові, навіть якщо ці слова спільнокореневі, відрізняється своєю словотворчою структурою, розмежувавши словозмінну та словотвірну (твірну) *основи*. Вперше термін *основа* в значенні, близькому до сучасного, подав П. Дячан: «Основа (пень, стволь) есть та неотмѣнна часть, котора лишаєсѧ по ѣткненію закѣнченъ падежовыхъ». О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович повернулися до терміна *пень*, запровадженого М. Осадцою. Поглиблення характеристики О. Огоновського полягало у визначенні структурного (морфологічного) складу *основи*. Граматист вважав, що *основа* може складатися: а) тільки з кореня: *нес-ти*, *би-ти*; б) з кореневої морфеми, до якої додаються «рѣзни наростки»: *вид-ѣ*, *вид-ѣ-ти* – кор. *вид*; *воз-ѣ*, *воз-и-ти* – кор. *вез*, а «передъ пнемъ кладуть ся такожъ припоны (Praeffixa)»: *за-вис-ть*, *не-чес-ть*, *в-про-вад-и-ти*, *по-роз-ношувати*. Крім того, О. Огоновський розмежував *номінальні* (іменні) та *вербальні* (дієслівні) *основи*, констатує, що перші з них можуть бути *поєдинчи* (*незложени*) або *зложени* (прості та складні).

С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, подібно до П. Дячана, визначали *основу* як «часть слова, котра не змінє ся», що свідчить про наступність в описі понять словотвору.

У підрозділі 3.4. «Терміни на позначення способів словотворення» досліджено назви: *спосіб твореня*, *наросткованє*, *приставкованє*, *наросткованє приіменникового виразу* (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер), *зложенє приіменника зъ именемъ*, *зложенє* (-я) (*Zusammensetzung*), *сполученє*, *здвоєнє*, *зложенє имени зъ*

именемъ (зложене по́дрядне зависиме (*abhängige Zusammensetzung*), зложене по́дрядне придаткове (*attributive Zusammensetzung*), зложене по́сѣдательне (*possessive Zusammensetzung*), зложене рѣвнорядне), сполучене способу приказуючого зъ именемъ (О. Огоновський) та ін.

З'ясовано, що тогочасним авторам граматики вдалося виокремити відомі сьогодні способи словотворення: суфіксальний (М. Осадца, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер), префіксальний (М. Осадца, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер; префіксально-суфіксальний (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер); основота словоскладання (М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер).

Розкрито особливості у взаємодії форми та змісту термінів. Наприклад, М. Осадца тільки окреслив поняття, але не запропонував термін на позначення суфіксального способу і не виокремив ознаки змісту поняття, однак П. Дячан та О. Огоновський вже пояснили природу суфіксації. Вперше запропонували відповідник на її позначення С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, які ввели термін *наростковане*.

У підрозділі 3.5. «Терміни на позначення одиниць системи словотвору» досліджено назви на позначення словотвірних категорій і словотвірних розрядів: *лице дѣйствующе (nomen agentis)*, *орудіє (instrumentum)* (М. Осадца), *имена отвлечени, имена матерійни* (Г. Шашкевич), *именники, означаючі дѣю (nomina actionis)*, *именники, означаючі рѣдъ (patronymica)* (О. Огоновський), *назви прикмет, назви самців* (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер) та ін.

Ознакам терміна не відповідали назви-пояснення: *именники, що означають такі рослини, котрі вже зжато, и зъ котрыхъ позривано плоды* (О. Огоновський), *назви поодиноких осіб або річий після матерії або прикмети* (С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер). Подібні відповідники свідчили про незакінчений процес взаємодії змісту та форми термінів словотвору.

Четвертий розділ «Терміни словотвору в досліджуваних джерелах з погляду мовознавчої перспективи» присвячено виявленню зв'язку термінологічної бази галицьких шкільних граматики другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. з положеннями історичного словотвору та сучасної теорії словотвору.

У підрозділі 4.1. «Контекст українського історичного словотвору» досліджено релевантність зафіксованих у галицьких шкільних граматиках української мови історичних коментарів щодо понять і термінів словотвору.

Пояснення містять апеляцію до періодів розвитку української мови. Так, дефініція терміна *корінь* свідчила, що це такий «склад звуків», який був у старослов'янській та староруській мовах (О. Огоновський). Нормативну з погляду діакронії думку про однокладовість кореневої морфеми містили положення М. Осадци, О. Партицького, О. Огоновського. Фонемний склад кореня включав: 1) голосний: *и-, оу- (и-ти, вз-у-ти)*; 2) поєднання приголосного і голосного: *да-, пи- (да-ти, пи-ти)*; 3) поєднання «приголосний + голосний + приголосний»: *вид- (вид-ѣ-ти)* та ін. (О. Огоновський). Подібні типи коренів називають і сучасні дослідники історичного словотвору (С. Самійленко).

Розкрито зміст поняття і форму терміна *префікс*. Генезис префіксів граматисти виводили з прийменників або ж (іноді) – з прислівників (О. Огоновський), подібні міркування висловлено і в сучасних дослідженнях (С. Самійленко, В. Ільїн, В. Горпинич).

Досліджено зміст поняття і форму терміна *складання*. Виокремлені граматистами різновиди *зложеня* (С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер) відповідають відомому в історії українського словотвору явищу складання. До слів, утворених таким способом, зараховують утворення з префіксом або заперечною часткою, подвоєнням (редуплікацією) основи, сполучення в одній основі двох і більше коренів, утворення з двома або більше повнозначними словами (С. Самійленко).

У підрозділі 4.2. «Контекст сучасних досліджень з теорії словотвору» розкрито перспективні міркування галицьких граматистів про зміст і форму термінів, які знайшли своє підтвердження у працях майбутніх дослідників словотвору.

В обґрунтуванні *кореня* М. Осадца висловив думку про неподільність коренів як одну з основних ознак в характеристиці кореневої частини слова. Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович показали здатність кореня об'єднувати споріднені слова. Ця ознака є важливою в обґрунтуванні поняття «словотвірне гніздо» (Н. Клименко, Є. Карпіловська, В. Грещук, В. Горпинич).

Класифікацію коренів з урахуванням їхньої частиномовної належності розпочали М. Осадца та О. Огоновський, які вперше виокремили дієслівні та займенникові корені. У сучасній теорії словотвору І. Ковалик системно диференціював усі корені на дієслівні, іменникові, займенникові, прикметникові, числівникові, прислівникові, сполучникові, прийменникові, вигуківі та часткові.

Можливу відповідність кореня основі слова розкрили С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Сучасні мовознавці теж наголошують, що основа слова може збігатися з коренем, хоча, як вважає І. Ковалик, ці два поняття не можна ототожнювати.

В обґрунтуванні *основи* укладачі граматик зважали на її здатність бути твірною базою (М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович), синтаксичну несамостійність (М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович), подільність (М. Осадца, О. Огоновський, О. Попович), граматичну незмінюваність (Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський), морфологічну незавершеність (М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович), неслужбовий характер (О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський), похідність/непохідність (О. Огоновський). Ці ознаки знаходять своє підтвердження в працях З. Сікорської, І. Яценка, В. Горбачука, В. Горпинича, Н. Клименко.

Характеристику функцій *основи* передавали дефініції термінів *пень* (М. Осадца), *стволь* (Г. Шашкевич) і *основа* (П. Дячан) та ілюстрації до них (як

вважають Н. Клименко та І. Вихованець, розмежування пов'язане з характеристикою словотвірних (твірних) і словозмінних (граматичних) основ). Автори граматики диференціювали основи на *номінальні* (іменні) та *вербальні* (дієслівні), *поєдинчи* (*незложени*) або *зложени* (О. Огоновський), тобто прості та складні. Ці міркування відповідають сучасній класифікації основ на кореневі, або прості (дорівнюють кореню), та афіксальні, або складні (мають у своєму складі один чи кілька словотворчих афіксів, або кілька коренів з афіксами (І. Ковалик).

Запропонована граматистами характеристика *покореневих елементів слова* виявляє зв'язок із сучасними дефініціями суфіксів і закінчень (І. Ковалик, Н. Клименко, В. Горпинич, І. Вихованець, М. Плющ). П. Дячан, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер розкрили частиномовну класифікацію формантів, сьогодні вже відомо, що кожна частина мови має характерні для себе афікси, про це зазначають І. Ковалик, Н. Клименко, В. Горпинич. Групування лексичних одиниць за спільністю частиномовної належності твірних слів, форманта і, відповідно, способу словотворення створювало передумови для виокремлення в майбутньому вченні про словотвір словотвірного типу. Диференціація покореневих елементів (*наростків*) на *первостепенних* та *другостепенних* (О. Огоновський) пов'язана з виокремленням у сучасному мовознавстві первинних (непохідних) та вторинних (похідних) суфіксів.

Щодо *препозитивних частин слова* та їхніх функцій, то граматики розрізняли слова з двома префіксами (Г. Шашкевич) як прообразами сучасних складених префіксів. Активність префіксів у творенні похідних різних частин мови та найбільше дієслів підкреслили С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер. Ознаки префікса: передає словотвірне чи/та граматичне значення (М. Осадца), має чітко закріплене місце у слові (П. Дячан, Г. Шашкевич, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер), творить нові слова або граматичні форми слова (всі граматики), не існує поза словом (Г. Шашкевич); відсутність трансформаційної функції, тобто утворення похідного слова тільки тієї частини мови, до якої належить твірне (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер). На ці ознаки вказують у своїх визначеннях префікса й сучасні дослідники мови, зокрема І. Ковалик, В. Горпинич, Н. Клименко.

Розглядаючи *похідні слова*, граматики започаткували диференціацію похідності на первинну та вторинну (М. Осадца), почали розрізняти слова першого і другого ступенів похідності (М. Осадца та О. Огоновський). Сьогодні перший ступінь похідності мають слова, утворені безпосередньо від непохідних, другий – від слів першого ступеня похідності (Н. Клименко). Співзвучним до сучасних міркувань (М. Плющ) було розуміння М. Осадци про похідність/непохідність службових частин мови.

Думки про кількість *твірних основ* як основний критерій розмежування способів словотворення в граматиках М. Осадци, Г. Шашкевича, О. Партицького, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера переросли в положення І. Ковалика про характерне для словотвірної системи української мови творення слів з однією твірною основою та з двома і більше твірними основами.

Що ж до характеристики *комплексних одиниць словотвору*, за якими поставали словотвірна категорія та словотвірний розряд, то граматики запровадили назви на позначення різновидів цих одиниць і позначали ними групи іменників,

об'єднані спільним формантом, частиномовною належністю та значенням (М. Осадца, Г. Шашкевич, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер). Подібні міркування знайшли своє продовження у працях І. Ковалика, І. Вихованця та В. Олексенка.

ВИСНОВКИ

1. Дисертація є першою спробою комплексного дослідження становлення та розвитку термінів словотвору. В основу аналізу проблеми покладено праці з історії формування української мовознавчої термінології в цілому та словотвірної системи зокрема, історії українського мовознавства, теорії терміна та теорії словотвору.

2. У дисертації терміни на позначення понять науки про творення слів з галицьких шкільних граматик української мови М. Осадци (1862, 1864), Г. Шашкевича (1865), П. Дячана (1865), О. Партицького (1873), О. Огоновського (1889), С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893, 1914), В. Коцовського та І. Огоновського (1894), О. Поповича (1894, 1907) проаналізовано у зв'язку з мовознавчим контекстом, що охоплює попередників і сучасників згаданих граматистів, а також наступні покоління теоретиків словотвору. Лінгвістична свідомість авторів граматик, уявлення про природу терміна, теоретичне підґрунтя праць уможливили появу в досліджуваних текстах понять та термінів словотвору.

Автори граматик здобували філологічне знання у трьох університетах Австро-Угорщини: Віденському (М. Осадца, П. Дячан, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер), Львівському (Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, В. Коцовський) і Чернівецькому (С. Смаль-Стоцький). Як носії лінгвістичної свідомості вони розвинули метамову опису понять словотвору від першої фіксації розділу про словотворення до поглиблення його змісту поняттями, термінологічними одиницями, коментарями.

З авторами концепцій терміна другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. авторів граматик об'єднувало спільне прагнення розвитку української наукової мови на народній основі, хоча цей підхід не завжди був втілений на практиці. Авторські концепції терміна створили ґрунт для розуміння природи терміна як знака, що позначає наукове поняття. З праць І. Верхратського, Г. Шашкевича, С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера випливало, що термін мав би відповідати вимогам однозначності, стислості, зрозумілості й реалізувати свою дефініцію.

Лінгводидактичне знання про структуру та наповнення розділів галицьких шкільних граматик української мови зумовлене впливом європейського мовознавства, зокрема праць Я. Грімма, А. Потта, А. Шлейхера, Ф. Боппа, Ф. Міклошича, Г. Курціуса, П. Шафарика, В. Ягича, А. Малецького, А. Лескіна, Е. Бернекера, В. Богородицького, Е. Будде, В. Вондрака, А. Мейє та ін., українських мовознавців: О. Потебні, П. Житецького, І. Верхратського, Є. Желехівського, В. Науменка, А. Кримського та ін., відомих граматистів тієї доби: М. Лучкая, Й. Левицького, І. Вагилевича, Й. Лозинського, Я. Головацького, Й. Мучковського та А. Малецького. Саме тому шкільні граматики української мови другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. стали платформою для розвитку ідей словотвору.

На появу словотвірних термінів вплинуло виокремлення у граматиках розділу, присвяченого питанням творення слів. Положення порівняльно-історичного

мовознавства про роль коренів у структурі слова спонукали кодифікаторів української мови звернути увагу на корінь слова як основний мовний ресурс, що давав їм змогу вивчати українську мову як одну зі споріднених слов'янських мов через приписи їй граматичних норм.

3. Галицькі шкільні граматики української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. фіксують 257 термінологічних одиниць. Це терміни на позначення науки про словотворення, словотворчих ресурсів, твірних і похідних одиниць словотвору та відношень між ними, способів словотворення та одиниць системи словотвору.

Аналіз фактичного матеріалу дав змогу визначити основні джерела походження словотвірних термінів. Це були питомі українські назви, як *корінь*, *слова споріднені*, *наростки для творення прислівників*, *частика слова подвійна*, *додатки*, *имена дѣсловніи*, *творене слѡвъ*, *зложенє рѡвнорядне* та ін., запозичення з німецької мови (праці Ф. Міклошича) – *Verbal-wurzeln*, *Praefixa*, *primäre Stämme* й ін., запозичення з польської мови (граматики Й. Мучковського та А. Малецького) – *приростки предметові*, *слова зложені*, *слова первотні* та ін. До назв понять «вчення про словотворення», «словотворчі ресурси», «твірні та похідні одиниці» граматики іноді паралельно подавали чужомовні відповідники. На позначення способів словотворення та одиниць системи словотвору граматики містили, в основному, українські назви. Очевидно, саме відсутність подібних понять у працях зарубіжних мовознавців спонукала українських граматистів до мовотворчості, сприяючи виникненню авторських новотворів. (Винятками постають німецькі відповідники до термінів на позначення окремих способів словотворення та латинські – до назв словотвірних категорій).

Отримані результати дають змогу доповнити сучасну інтерпретацію історії термінів *словотворене*, *наростокъ*, *приростокъ*, *основа* інформацією про авторів термінів і перебіг фіксації назв у текстах граматик. Першоджерелом використання терміна *словотворене* є граматика П. Дячана, а не О. Поповича, термін *наростокъ* вперше зафіксовано у граматиці М. Осадци, а не О. Партицького чи О. Огоновського, *приростокъ* – у П. Дячана (до цього автором цієї назви теж вважали О. Партицького), лінгвономен *основа* запровадив не П. Дячан (як вважали досі), а Я. Головацький. Новаторство П. Дячана полягає у тлумаченні терміна: цей граматист вперше подав термін *основа* у близькому до сучасної лінгвістики значенні.

Словотвірну термінологію окресленого періоду характеризує явище синонімії. Для позначення покореневих елементів слова вживали відповідники: *наростокъ*, *окѡнченє*, *приростокъ*, *Suffix*. Препозитивні частини слова позначено назвами: *предлогъ*, *частика*, *приставка*, *припона*, *Praefixa*. Префіксальний спосіб словотворення – *сполучене частицѣ зъ именемъ*, *приставкованє*. Словотвірну категорію діяча або суб'єкта дії, процесу, стану – *лице дѣйствующе*, *особа съ поглядомъ на якоє єи дѣйство*, *именники*, *означаючі особу дѣяльну*, *назви діячів*, *nomina agentis* тощо. Появу синонімічних назв викликано: 1) опрацюванням різних теоретичних джерел; 2) намаганням подати терміни, відповідні структурно і семантично «духові» української мови; 3) дотриманням принципу єдності в навчанні граматики рідної та інших мов.

Сучасним вимогам до терміна (наявність дефініцій, стислість/короткість, зрозумілість/мотивованість) відповідали термінолексеми в тематичних групах на

позначення словотворчих ресурсів і твірних та похідних одиниць, способів словотворення: *корінь, основа, закінчене, чужі наростки, кор'яні глаголи, походні прислівки, словотворні засоби, наростковане, зложене(-я)* та ін., меншою мірою – назви одиниць системи словотвору: *имена, котри означають свойство або понятє уявне, назви місць, де щось дієть ся або є, назви чинности, події, стану і їх добутків*. Частина термінів перших двох груп перейшла в граматики досліджуваного періоду з праць Я. Головацького (1849) і Й. Левицького (1850), тому ці терміни були більш усталеними. Назви ж на позначення понять системи словотвору – новаторські, введені в науковий обіг у другій пол. XIX ст. Всі терміни проходили процес термінізації, який у дисертації простежено аж до сучасних праць І. Ковалика (1958, 1961), В. Горпинича (1999), С. Соколової (2003), І. Вихованця та К. Городенської (2004), Н. Клименко (2000, 2004), Л. Вакарюк і С. Панцьо (2007), А. Нелюби (2008), В. Олексенка (2009).

4. Граматики ілюструють пошук відповідності між формою та змістом термінів. Граматисти працювали над формою терміна, розвивали його дефініцію, поглиблювали коментарі щодо змісту термінів.

Здійснений аналіз засвідчив, що форми одиниць на позначення науки про словотворення, кореня та основи слова, покореневих елементів і препозитивних частин слова, похідних і складних слів, способів словотворення змінювалися. Відповідники потрапляли в досліджувані джерела з праць попередніх кодифікаторів української мови або були запозичені з німецькомовних і польськомовних граматичних праць, а також їх створювали автори шкільних грамастик другої пол. XIX – поч. XX ст. Пошук форми терміна відображав прагнення розвивати термінологічну базу на народній основі, див. терміни: *пень, наростки для творення прикметників, припона, родина слів, спосіб твореня, наростковане применникового виразу, назви прикмет* (на позначення словотвірної категорії якісної абстракції), *назви самців* (на позначення словотвірного розряду патронімічних й інших назв) тощо.

Дефініції лексем на позначення понять словотвору: а) передавали ідею явища, відмежовуючи його від іншого (пояснення способів словотворення, різновидів словотвірних розрядів і словотвірних категорій); б) розкривали поняття через класифікації (характеристика різновидів покореневих елементів за частиномовною належністю, пояснення різновидів похідності); в) описували поняття, розкриваючи набір його ознак (обґрунтування кореня слова, основи, покореневих елементів, препозитивних частин слова, непохідних, похідних і складних слів).

Результати виявляють збагачення змісту термінів новими ознаками. М. Осадца подає визначення тільки словотвірної основи. Г. Шашкевич доповнює обґрунтування поняття «основа слова» коментарями про словозмінну основу. Термін *наростокъ* М. Осадца, П. Дячан, О. Партицький визначають як кінцевий елемент, що у процесі творення слова додається до основи чи кореня, а О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вже вказують на здатність *наростка* бути носієм значення. М. Осадца ідентифікує афіксальні способи словотворення, а С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вже формулюють визначення суфіксації та префіксації.

Дослідження розкриває розвиток складу понять словотвору. Серед категорій, об'єднаних родовою назвою *словотворчі ресурси*, М. Осадца (1862, 1864) виокремив поняття: «корінь», «покореневі елементи слова (суфікс, закінчення)», «складне слово». Згодом у граматиках додано: а) «препозитивні частини слова»

(Г. Шашкевич, 1865; П. Дячан, 1865; О. Партицький, 1873; О. Огоновський, 1889; С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, 1893; В. Коцовський та І. Огоновський, 1894; О. Попович, 1894); б) «препозитивні частини слова» і «афікси» (С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, 1893; В. Коцовський та І. Огоновський, 1894; О. Попович, 1907); в) «препозитивні частини слова», «афікси» і «чужі наростки» (О. Попович, 1907).

Збагачення складу понять відбувається шляхом характеристики твірних і похідних одиниць словотвору та способів словотворення. Граматики М. Осадци (1862, 1864), Г. Шашкевича (1865), П. Дячана (1865) та О. Партицького (1873) розкривають поняття «основа». О. Огоновський (1889) поділяє основи на *номінальні* (іменні) та *вербальні* (дієслівні) й у складі перших обґрунтовує *поєдинчі* (*незложені*) або *зложені*, тобто прості та складні. Граматики М. Осадци (1862, 1864), Г. Шашкевича (1865), П. Дячана (1865) та О. Партицького (1873) розкривають суфіксальний і префіксальний способи словотворення та осново- і словоскладання. О. Огоновський (1889), С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер (1914) вказують на префіксально-суфіксальний спосіб.

5. Галицькі шкільні граматики не тільки активізували роботу над формуванням категорійної та термінологічної бази словотвору, але й вплинули на процес її подальшого розвитку. Запропоновані авторами словотвірні терміни використали укладачі східноукраїнських граматик, що вийшли на поч. ХХ ст., зокрема П. Залозний (1906), Є. Тимченко (1907), Г. Шерстюк (1907), І. Нечуй-Левицький (1914), В. Сімович (1919), О. Курило (1921), О. Синявський (1941), автори перших монографічних досліджень з українського словотвору: Р. Смаль-Стоцький (1929), І. Ковалик (1958), а також інших мовознавчих розвідок: І. Огієнко (1969), Є. Грицак (1937), І. Велигорський (1939) та ін. Так, термін *словотворення* зафіксовано в граматиці Є. Тимченка (1907); термін *додатки* використав П. Залозний (1906); *наростокъ* – П. Залозний (1906), Є. Тимченко (1907), Г. Шерстюк (1907), В. Сімович (1919), О. Курило (1921), Є. Грицак (1937), І. Велигорський (1939), І. Ковалик (1958); *приставка* – П. Залозний (1906), Г. Шерстюк (1907), І. Нечуй-Левицький (1914); *слова зложені (зложені слова)* – Є. Тимченко (1907), Г. Шерстюк (1907), В. Сімович (1919), О. Курило (1921); *пень* – П. Залозний (1906), Г. Шерстюк (1907), В. Сімович (1919), О. Курило (1921), Р. Смаль-Стоцький (1929); *основа* – І. Нечуй-Левицький (1914); *похідні слова* – Є. Тимченко (1907), В. Сімович (1919).

6. М. Осадца, Г. Шашкевич, П. Дячан, О. Партицький, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер, В. Коцовський та І. Огоновський, О. Попович першими формували теоретичне знання про особливості творення слів української мови. Окремі ідеї та теоретичні коментарі граматистів узгоджуються з положеннями історичного словотвору української мови та теорією сучасного словотвору. Автори досліджуваних джерел запровадили терміни, які увійшли до термінологічної бази сучасної науки: *словотворення, закінчення, споріднені слова, словотворчі засоби, спосіб творення, зрощення*. Граматисти виокремили перспективні ознаки в характеристиках словотворчих ресурсів: кореня слова, основи, покореневих елементів і препозитивних частин слова; започаткували розмежування похідності на первинну та вторинну, передбачили виокремлення першого та другого ступенів

похідності, створили підгрунття для зародження словотвірної гніздології та категоріального словотвору.

Не всі терміни та поняття з галицьких шкільних граматик української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. виявилися продуктивними.

Обґрунтована в дисертації взаємодія змісту та форми термінів, використаних у метамові опису галицьких граматистів, ілюструє тяглість формування словотвірної термінології, виявляючи такі періоди її розвитку: 1) перша пол. XIX ст., про що свідчить фіксація термінів у граматиках І. Вагилевича (1845), Я. Головацького (1849), Й. Левицького (1850); 2) друга пол. XIX ст. – перша пол. XX ст., як це підтверджують праці М. Осадци (1862, 1864), Г. Шашкевича (1865), П. Дячана (1865), О. Партицького (1873), О. Огоновського (1889), С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1893, 1914), В. Коцовського та І. Огоновського (1894), О. Поповича (1894, 1907), П. Залозного (1906), Є. Тимченка (1907), Г. Шерстюка (1907), І. Нечуя-Левицького (1914), В. Сімовича (1919), О. Курило (1921), Р. Смаль-Стоцького (1923, 1929), О. Синявського (1941) та ін., коли відбувався розвиток форми та змісту словотвірних термінів шляхом зникнення, видозміни та появи нових назв; 3) друга пол. XX ст. – XXI ст., кодифікація термінів у працях І. Ковалика (1958, 1961), В. Грещука (1995), В. Горпинича (1998), С. Соколової (2003), І. Вихованця та К. Городенської (2004), Є. Карпіловської (1999), Н. Клименко (2000), В. Олексенка (2002), Л. Вакарюк і С. Панцьо (2007), А. Нелюби (2008) та ін., яка завершила формування терміносистеми.

Отже, отримані результати дисертації виявляють маловідомі факти у формуванні національної традиції термінотворення.

7. Зафіксовані у граматиках назви на позначення понять словотвору увійшли в «Матеріали до історичного словника українських словотвірних термінів». Реєстрові одиниці систематизовано відповідно до концепцій граматистів і розміщено в алфавітному порядку. До кожної з одиниць подано сучасні відповідники або поняття, визначення чи пояснення, запропоновані авторами граматик, ілюстрації, інформацію про джерела, рік фіксації та походження термінів (використання з праць попередників, авторський новотвір чи запозичення), подальше функціонування. Застосування такого підходу до формування змісту словникової статті відображає розвиток словотвірної термінології.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні кодифікації словотвірної термінології у працях П. Залозного, Г. Шерстюка, Є. Тимченка, А. Кримського, І. Нечуя-Левицького, В. Сімовича, О. Курило та ін. з метою укладення повного реєстру «Історичного словника словотвірних термінів української мови».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Горда О. Вчення про словотвір у граматиці О. Огоновського / Оксана Горда // Науковий вісник Волинського державного університету. Філологічні науки. – Луцьк : Вежа, 1999. – № 13. – С. 13–16.

2. Горда О. М. Способи словотворення в граматиках М. Осадци (1862) та П. Дячана (1865) / О. М. Горда // Мовні та концептуальні картини світу. – К. : Київський університет, 2008. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 202–207.

3. Горда О. Поняття «корінь слова» в українських мовознавчих джерелах другої половини XIX століття / Оксана Горда // Вісник Львівського у-ту. Серія філологічна. – Львів : Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2009. – Вип. 46. – Ч. 2. – С. 34–39.

4. Горда О. Розвиток значення терміна *основа слова* в українських граматиках другої половини XIX ст. / Оксана Горда // Вісник НУ «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології» / відп. ред. Л. Полюга. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2010. – № 675. – С. 87–92.

5. Горда О. Українські граматики другої половини XIX ст. про ознаки поняття «словотвірна похідність» / Оксана Горда // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство) / редкол. : О. Семенюк (відп. ред.) та ін. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 100. – С. 432–436.

6. Горда О. Вчення про словотвір у граматиці М. Осадци (1862) (до 175-річчя від дня народження мовознавця) / Оксана Горда // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. : Т. Біленко (гол. ред.) та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 28. Філологія. – С. 117–133.

7. Горда О. Авторські концепції терміна в XIX ст. : наукові пошуки Г. Шашкевича (1809–1888 рр.) / Оксана Горда // Мова і суспільство / гол. ред. Г. П. Мацюк. – Львів : Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2014. – Вип. 5. – С. 40–47.

Публікації в іноземних виданнях

1. Горда О. З історії формування словотвірної термінології : концепція П. Дячана / Оксана Горда // Тенденції розвитку української лексики та граматики / ред. І. Кононенко та ін. – Варшава – Івано-Франківськ : Sowa Sp. z.o.o, 2014. – Ч. I. – С. 117–133.

АНОТАЦІЯ

Горда О. М. Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей становлення та розвитку словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга пол. XIX – поч. XX ст.). Вивчено передумови виокремлення поняттєвої бази та термінів словотвору: проаналізовано лінгвістичну свідомість кодифікаторів, авторські концепції терміна та рівень розвитку граматично-дидактичного знання про структуру і теоретичне наповнення шкільних граматик. Здійснено тематичну

класифікацію термінів, з'ясовано джерела їх походження, досліджено взаємодію форми та змісту термінів, показано тяглість української граматичної традиції щодо розвитку понять словотвору від галицьких шкільних граматик другої пол. XIX – поч. XX ст. до ідей сучасних мовознавців, виявлено перспективні елементи в характеристиках термінів з погляду історичного словотвору та теорії сучасного словотвору. Укладено «Матеріали до історичного словника українських словотвірних термінів».

Ключові слова: термін, термінологія, термінознавство, словотвірний термін, словотвірна термінологія, лінгвістична свідомість, авторські концепції терміна, форма терміна, зміст терміна.

АННОТАЦИЯ

Горда О. М. Становление и развитие словообразовательной терминологии в галицких школьных грамматиках украинского языка (вторая пол. XIX – нач. XX в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

Диссертация посвящена исследованию особенностей становления и развития словообразовательной терминологии в галицких школьных грамматиках украинского языка (вторая пол. XIX – нач. XX в.). Изучены предпосылки выделения понятийной базы и терминов словообразования: проанализировано лингвистическое сознание кодификаторов, авторские концепции термина и уровень развития грамматически-дидактического знания о структуре и теоретическом наполнении школьных грамматик. Осуществлена тематическая классификацию терминов, выяснены источники их происхождения, исследовано взаимодействие формы и содержания терминов, показана преемственность украинской грамматической традиции в развитии понятий словообразования от галицких школьных грамматик второй пол. XIX – нач. XX в. до идей современных языковедов, выявлены перспективные элементы в характеристиках терминов с точки зрения исторического словообразования и теории современного словообразования. Составлены «Материалы для исторического словаря украинских словообразовательных терминов».

Ключевые слова: термин, терминология, терминоведение, словообразовательный термин, словообразовательная терминология, лингвистическое сознание, авторские концепции термина, форма термина, содержание термина.

SUMMARY

Horda O.M. Establishment and evolution of word formation terminology in Halychyna school grammar books of the Ukrainian language (the second half of the 19th – the first half of the 20th century). – Printed as manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology: speciality – 10.01.01. – The Ukrainian language. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2016.

Research relevance is determined by the need of developing a linguistic theory related to establishment and evolution of word formation terminology on the basis of newly introduced sources, namely Halychyna school grammar books of the Ukrainian language of the second half of the 19th – the first half of the 20th century. The purpose of the thesis is to systematize and to describe the terms denoting word formation concepts recorded in Halychyna school grammars of the Ukrainian language of the second half of the 19th – the first half of the 20th century by way of tracing the appearance, the origin, the evolution characteristics and the role of these units in further development of word formation terminology.

The thesis consists of introduction, four chapters, conclusions, lists of references (360 units) and sources (63 units), as well as supplements which include information of biographic nature about relatively unknown authors of grammars, materials to historic dictionary of the Ukrainian word formation terms and a table of word formation categories and word formation classes in Ohonovskyi's grammar.

The introduction rationalizes the relevance of research topic; formulates the aim and the tasks; outlines the sources of factual material; exposes the object, the subject, the methods of research, the academic novelty and the practical importance of obtained results; provides the data on testing the main provisions of the study and the number of publications, as well research scope. *The first chapter* discloses the aspects of studying linguistic terminology in general and word formation in particular, namely the theoretical framework and methods of analysis applied to its establishment and evolution. *The second chapter* is devoted to studying the factors which made possible the appearance and development of word formation terms in the sources under discussion. *Chapter three* examines the correlation of form and content of word formation terms. *Chapter four* is devoted to tracing the connections of the terminological framework of Halychyna school grammars of the Ukrainian language of the second half of the 19th – the first half of the 20th century with the research of historical word formation and further development of modern word formation theory.

Key words: term, terminology, terminology studies, word formation term, word formation terminology, linguistic consciousness, author's concept of term, term form, term content.